

ÖRÖKSÉG

JUHASZ GEZA

ÁLOMALAKJAI NAGY NEKILENDÜLÉSEKNEK MAJTÉNYI MIHÁLY ÍRÓI ARCKÉPEIRŐL

Azzal, hogy a jugoszláviai magyar irodalom és újságírás feledésbe merült, „szikrává vagy hamuvá vált” alakjait felelevenítő, az *Emlékezések, írói arcképek* alcímet viselő kötetek tárgyalásával folytatjuk Majtényi Mihály életművének bemutatását, e lapokon először térünk el a művek (kötetek) keletkezésének és megjelenésének időrendjétől. A *Garabonciás* és a *Bige Jóska házassága* után ugyanis a *Lássuk a médvét* (1959) című novellás könyv jelent meg, s csak ezt követően a *Magunk nyomában* (1961) és a *Szikra és hamu* (1963), az utolsó, még új novellákat tartalmazó kötete, az *Igy is történhetet* pedig 1968-ban; a hetvenedik életévében megjelent utolsó novellás könyve, a *Remények batárján*, mint ismeretes, az egész novellatermésből közölt válogatást, de új novellát már nem tartalmazott. Azt mondhatjuk tehát, hogy a *Lássuk a médvét* és az *Igy is történhetet* együttesen reprezentálják a novellista Majtényi utolsó alkotói korszakát, a *Forró föld* (1950) utáni tizennyolc eszendős pályaszakaszt, s így minden okunk megvan arra, hogy együtt vizsgáljuk őket. Sőt, mivel egyrészt ekkoriban bontakozik ki színműírói munkássága is, másrészt pedig a legtöbb színműve és rádiódramája voltaképpen e korszak novelláiból született, e korszak novellatermésével párhuzamosan tárgyalhatjuk a párbeszédesez műfajokban tett kísérleteit is.

Már a bevezetőben utaltunk rá, hogy az irodalomtörténészkedés Majtényi számára valójában önkéntes félre- és visszavonulást jelentett a szépirodalmi alkotás mezejéről, egyúttal új, számára járatlan út választását is. Igaz, műve nagy nyeresége irodalom-, sajtó- és kulturtörténetünknek, de ha arra gondolunk, hogy még alig túl a hatvanon, tehát alkotói erejének teljében hosszú éveket töltött el irodalmi lexikonok böngészésével, s olyan művekről veregette le a több évtizedes port, amelyek közül ezt csak nagyon kevés érdemelte meg, akkor bizony nem állíthatjuk tiszta szívvel, hogy a körülmények hatására a legjobban safarokodott elbeszélői tehetségével.

Hogy olykor tétován, már-már tanácstalanul mozgott ezen a számára idegen területen, az abból is kitészik, hogy újra meg újra megfogalmazza célkitűzését: megmagyarázza módszerét, eljárását. A Szent-egylekről szóló fejezetben például szinte rajtakapja magát, hogy valóságos regényalakként állította elének, megelevenítette „a felöltőjébe burkolózott úriembert, a doktort,” találkozását a bakkertal Oszivác utcáján, majd felsóhajt: „Hogy írnám így tovább! A regényes életrajzok stílusa lenné szívem szerint a legjobb út arra, hogy visszakanyarodjunk a vajdasági magyar irodalom múltjába.” Majd Farkas Bélának, e táj festőjének „könnyes-bús, fátyolos ábrázolását” idézi, s úgy véli, az ő „áldott ködfelhőjébe burkolózva szabadna csak... a múltba visszajárnunk”. Ő azonban tárgyilagosságra, törekszik s fél, hogy az iménti módszerrel hamis képet festene; kénytelen tehát eltérni a szíve szerinti stílustól: „S ráfanyalodok a legnehezebbre: »kicédulázok« egy korszakot régi levelekből, régi írásokból és a magam lelkéből.” Más helyen ezt olvashatjuk munkamódszeréről: „Önmagamban lapozgatok először, s csak azután a régi könyvekben, folyóiratokban, hogy ezt az önmagamban való lapozgatást kissé ellenőrizzem... néha azonban minden realisabb adatnál is előbb és plasztikusabb ez a subjektivitás.” Ismét másutt az előbbivel ellentétes irányú eljárás mellett tesz hitet: „Legyen a lexikonok száraz sora az iránymutató mindegyiknél. S ha leperegtek a sorok, engedtessek meg

nekem, hogy kissé rájuk leheljek." Igaz, született ily módon néhány remek, már-már novellahősként megelevenedő figura — elég lesz talán Vékony Náci, azaz László B. Jenő, a garabonciás szerkesztő vagy Arányi Jenő, a kiérdemesült újságíró alakjára emlékeztetnünk — és egy olyan nagyszerű esszé is, mint a Szentelekyről szóló, de a ködlovagok nagyobb része, sajnos, ettől az írói ráleheléstől sem kelt életre. Am életre kelt egy világ: a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalom és újságírás világa, benne Majtényi Mihállyal, a kezdő íróval-újságíróval. Ezért e kötetek vizsgálata során nem is annyira a benne szereplő írókra függesztjük tekintetünket, mint inkább e megelevenedő világra, arra az irodalmi respublicára, amely itt születőben volt az első világháború után, továbbá Majtényi helyére és szerepére e bölcső körül, valamint az állásfoglalásaiból kibontakozó irodalomszemléletére. Nem hagyhatjuk természetesen figyelmen kívül, hogy e visszaemlékezések során Majtényi prózájának egy újabb változata alakult ki.

Egyik legérdekesebb kérdés irodalmunk története szempontjából, amelyről Majtényi több ízben is tudósít könyveiben, a már említett „alapítás”, azaz a vajdasági magyar irodalom „megalapítása”. Bármilyen sokszor elismételt tény is, le kell írunk, hogy az első világháború után Jugoszláviába került magyarságnak — az egyetlen komoly napilapon, a Naplón kívül — nem volt egyetlen komoly irodalmi folyóirata, sem könyvkiadója s országos hírű, rangú írója, egyszerűen még viszonylag önálló kulturális és irodalmi élete sem. Ha ugyanis ezt nem bocsátánánk előre, a mai olvasó aligha foghatná fel, mit is értettek a húszas években „megalapításon, vagy mit akartak vele elérni. Mert hisz vagy van egy tájegységnek, etnikai csoportnak írója — s ha van, akkor van irodalma —, vagy nincs, s akkor valamiféle megalapítással, azaz valamely szervezet létrehozásával még nem fog megszületni. Hogy mégis mit vártak a szervezeti forma létrehozásától, arra következtethetünk egy későbbi írói seregítés követeléseiből. Az 1937-es második Helikonról, a Gergely Boriska szervezte törökbecsei úgynevezett „magán-Helikon”-ról szóló tudósításában sorolja fel ezeket Majtényi. (Ekkor, Szenteleky halála, a Jugoszláviai Magyar Könyvtár és a Kalangya Könyvtár megszűnése után csaknem olyan szervezetlenség állapotában találta magát irodalmunk, mint az első lépések idején, a világháború utáni években.) Ime a főbb követelések: „1. Író tömörülés önálló szervezetben. (Ha nem lehet másként, egy meglevő nagy társadalmi egyesület kereteiben.) 2. Lektorai tanács választása, kritikára hajlamos erős egyénékből; ezek döntsenek, mi kerüljön kiadásra. 3. Kalangyában egy állandó rovat: Mit olvastunk ebben a hónapban; minden itteni könyvről, sőt jelentősebb cikkről írni...” Tehát önálló szervezet, lektori tanács, a folyóirat úgye stb., egyszerűen az írói egzisztencia kérdései; a megjelenés, az olvasóhoz való eljutás lehetőségei.

A dolog azonban mégsem volt ilyen egyértelmű, magának a megalapításnak, vagy ha jobban tetszik, a „vajdasági” jelzőnek is voltak ellenzői. Igen jó érzékkel s a rá jellemző megértő-megbocsátó humorral, a sorok közt bujkáló iróniával fedti fel Majtényi ennek az ellenkezésnek valódi indítékait az öregebb írók bemutatása során. Azok az írók ugyanis, akik a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben születtek, s a századforduló körül kezdtek alkotni, amikor még nem volt vajdasági magyar irodalom („ez csak a fogalmak változásával született, ez az epiteton”) hevesen tiltakoztak minden újabb *szűkítő jelző* ellen. A „vajdasági”-t pedig ilyen újabb *szűkítő jelzőnek* érezték, mivel őket, ha korábban „alacsonyabb mérce elé állították írói mivoltukban”, akkor „Szabadkán élő” vagy „Torontálban élő” írónak nevezték.

A vita azonban az alapításról és a vajdasági jelzőről csakhamar áthelyeződik a megalapítandó irodalom jellegének kérdésére, s az emlékezetes locale couloure elmélet körül kristályosodik ki. Ez az irodalmi háború, amely — mint ismeretes — a Szenteleky szerkesztette *Akácok alatt* című antológia körül dült, s a szerkesztő bevezetője, Havas Emil támadása, majd Szenteleky viszontválasza jelentette ütközeteit, Majtényi iménti fejtegetései után mintha más, újabb dimenziót is kapna. Szent-

eleky ugyanis valamilyen — „nem politikai hit, nem művészi elgondolás, nem világszemlélet szerinti”! — egységet kívánt megvalósítani az antológiában, kizárólag a helyi színek érvényesítése, a locale couleur alapján, s mindenekelőtt a „pozitívumba kapaszkodást” követelte az íróktól. „Az írónak — hangsúlyozza — élnie kell a mában. Bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumába. Az az idő már elműlott, amikor az író a művészi formában élhette ki magát, avagy a képzelet szárnyán libegett, megszakítva minden összeköttetést a valósággal.” Erre mondja Havas Emil, hogy Szenteleky „kötőféket és zablát” tett az írókra, akik „küszködnek, szenvednek, erőlködnek abban a meghatározott törekvésben, hogy írói palettájukról különös és meg nem található vajdasági színeket keverjenek”. Véggöveketetése szerint „Ebből vicinális irodalom lesz”. Viszontválaszában aztán a sértett vezér még világosabban fogalmaz. Pontosan felfedve a támadás rugóit, tényleges indítékait, nemcsak azt fejt ki, milyen irodalmat kíván itt létrehozni, hanem még inkább azt, hogy milyet nem akar, s mely irodalommal szemben kíván újat; itt mintha már nem is locale couleur volna a legfontosabb elv. Már az antológia bevezetőjében ott volt a hadüzenet a századvégéről átszivárgó élettelen, jellegtelen, vidékies szórakoztató irodalom felé, de most jobban megnyomja a tollat: „Milyen sivár, langyos, erőtlen korszak”! — kiált fel erre a vidékies epigonizmusra célozva. Majd így folytatja: „Cukros szerelmi történetek, a grófok és úriemberek összszólalkoznak a kaszinóban, persze, nő is van a dologban, másnap párba, hazug romantika, a házassági háromszög szellemtelen változatai, kártya, lóverseny, főúri szenvedélyek, a tavasz, az ősz émelygősen unalmas romantikája — ez volt a fin de siècle tárcairodalma, amely hála az enyészetnek, már régen a feledésbe süppedt. Egy név sem maradt vissza ebből a korszakból.” Ugyanazok az írók ezek, akikről Majtényi némi íróniával mondja el, hogyan, milyen kétségbeesetten kapaszkodtak hajdani, nem is valami fényes múltjuk emlékeibe: „Kérlek, már Pesten is megjelent! És ezt tőlük is hallottuk, persze; izgalmas lapcímeiket hallottunk: Hét és Nyugat... szívesen odaírták volna ezt a rangjukat minden írásuk fölé, amikor szegényes lapjaink és folyóirataink hasábjain a »beérkezettység« mosolyával ajkukon elhelyezték verseiket, elbeszéléseiket, tanulmányaikat.” Nincs mit csodálkoznunk rajta, hogy Szenteleky, miközben egy valóban más, élethez közelebb, korszerűbb irodalmat akart létrehozni, egyúttal saját, az itteni autochton irodalomra alapozott értékrendet is kívánt kialakítani, tehát nem volt hajlandó a Pesten szerzett és hitelesített „rang” előtt fejet hajtani, annál kevésbé, mivel ilyenell maga is méltán dicsekedhetett volna. Majtényi és kortársai, az akkor induló fiatalok természetesen nem dicsekedhettek ilyen ranggal, nem is érezték hiányát, s ezért nem is találták kicsinyítőnek a vajdasági jelzót, hisz — mint maga mondja — „ez volt az életünk és levegőnk, csoportban jártunk és csoportokban voltunk hangosak”.

A locale couleur-vita kirobbanása idején Majtényi Zomborban újságíróskodott, és a Gyöngyösi Dezsőről szóló írásában így indokolja meg „semlegességét”: „az irodalmi humanizmus valamiféle pozícióin Szenteleky és a Napló táborához egyaránt tartoztam”, majd sietve hozzátézi: „nékem akkortájt csak kevés időm maradt az irodalomra.” A továbbiakból arra lehet következtetni, hogy meglehetősen nehezen is igazodott el ebben a vitában, hisz — talán éppen a vita hatása alatt — kezdett behatóbban foglalkozni a taini elmélettel, Gyöngyösi szerzett neki könyveket „ennek a mi tájunkon új irodalomesztétikai törekvésnek megismeréséhez”. Magáról a locale couleur vitáról szóló írásában viszont egyik helyen azt írja, hogy ők Szentelekyt tartották vezérüknek, egy zárójeles kifejezés pedig így szól: „én akkor Szenteleky-párti voltam.” A maga véggöveketetését meg a vita egészéről így foglalja össze: „ma már nem tudnám megmondani, kinek is volt igaza ebben a vitában. Úgy érzem, hogy ezt soha senki nem tudná megmondani — még az élet mai, változó szemléletéből sem, hiszen a felvetett probléma olyan hatalmas, amint az irodalom és az irodalmi alkotás maga, kezdetétől.” Mit kell ebben látnunk vajon: ellentmondások sorát, pontatlan fogalmazást? Biztos, hogy a

locale couleur elméletét csak később teszi egészen magáévá és helyezi irodalomszemlélete és alkotói gyakorlata középpontjába, a nyilvános állásfoglalásra mint kezdőnek nem is igen nyílhatott alkalma, másrészt a Napló körével sem kereste az összeütközést, hisz már Zentáról elmenőben elárulta, hogy esetleg a kisebb zombori napilap kerülőútján végül is oda szeretne bejutni. Hogy pedig a vitát eldönthetetlennek tartja még, a 60-as években is, az onnan van, hogy tisztára elvileg közelíti meg, s így veti fel: „helyi színek vagy általános irodalom”, szíve szerint, mondjuk így, intíme azonban már ekkor is határozottan Szenteleky oldalán állt.

Csak látszólag mond ellent ennek az a tisztelet, olykor elfogódottság, amellyel a múlt századból itt maradt idősebb írókhoz közeledik, akik nyilván őt is a beérkezett mosolyával az ajkukon fogadták. Nem mond ellent, mert e tiszteletet valahogy át- meg átszövi a fiatal író fölnye, a saját és kortársai jövőjébe, sikerébe vetett hite s az egykori sikerek mulandóságának felismerése is. A Borsodi Lajosnál tett látogatást még „nási találkozásnak” nevezi az irodalommal, s meghatóva emlékezik vissza a pillanatra, amikor először merülhetett bele felnőttként mindenféle rejtelmes szépségekre: „versekről és könyvekről beszélgetni valakivel, akinek mindezekhez a dolgokhoz úgyszólván hivatalosan köze van.” Az agg Milkó Izidornál tett látogatás tényével is szinte hivatkozni látszik: „En még jártam nála, első kötetemet vittem fel hozzá”, s elmondja, hogy maga Kosztolányi írta le róla: ő volt az egyik első író, akit életében látott”, s a legenda szerint az író: egy almával jutalmazta a gyermek Kosztolányi első rímeit. De azt is elmondja, hogy a megértés mellett gyanakvást is olvasott ki Milkó Izidor tekintetéből a fiatalok iránt: „okosabb volna — s ebben igaz a volt —, ha többet olvasnának, mint amennyit írnak, és többet írnának, mint amennyit isznak.” De e gyanakvás is kölcsönös volt, s így nem csoda, hogy „néhány udvarias szón” nem jutottak túl. A fiatal írónak meg az jár az eszében, hogy ugyan „húsz vagy harminc könyvet írt, s azokban minden benne van a világról”, de bizony míg a Pallas Lexikon még „egész félhasábnyt írt róla...”, ezekben az új lexikonokban alig pár sor szól róla”, mert „új és új népszavazás folyik a betű és az író körül, és ezen a népszavazáson olyan könnyű kisebbségben maradni!” A Baedeker-írásokat és írójukat pedig komolyan fenyegeti ez a veszedelem, hisz a fiatal író számára is „egy távolodó kor finom rezdülései voltak csupán”.

Ha az agg Milkó Izidornál tett látogatás leírásában: egy kissé a múzeumok fáradt levegője érződik és a „Szabadkán élő író” sorsának tragikumai veti előre árnyékát, a Kis Vilmosról, a jómódú gyógyszerészről szóló írásban egy másik fajta „író”, pontosabban a dilettáns már-már veszélyes vitalitása kerül a figyelem középpontjába. Tudatában van Majtényi e jelenség kivételes veszélyességének is a kisebbségi, a fejlődése kezdetén álló irodalomban. A jómódú dilettánsok ugyanis kedvük szerint megjelenhetnek, a maguk költségén természetesen, míg a hivatásos írók jó művei intézmények, könyvkiadók, anyagiak hiányában aligha. És kik ezek? „Ezek azok a hajdani önképzőkori jelek, akik elindulnak valahol a dilettantizmus határán (és hol a határ?), s lelkiük alkotórészévé válik az írás. Az asztalfiókok, ahol gyűlnek, gyűlnek az írások, csak jelre várnak, hogy megnyíljanak. Baráti körök támogatására, rábeszélésére. (Sokszor magával az írás mennyiségével elképesztnek.) Itélőképességük elég világos, világképük elég tágas, hogy a fiókból elővarázsolják azt, ami kell és ami a legjobban kell pillanatnyilag. Egyik könyvük a másikat követi — anyagi erejük van hozzá —, és a folytonos névismétlődés a lapokban meg a könyvek címlapjain hovatovább írói rangjuk illúzióját biztosítja...”

Az egész kétkötetes mű legjelentősebb darabja a Szentelekyről szóló irodalomtörténeti esszé. A legnagyobb körültekintéssel, „cédulázással”, a Szenteleky-művek és -levelek újraolvasásával készülődött hozzá. Az írás elé illesztett bevezetőben azt is bevallja, hogy sokáig húzódozott Szenteleky arcképének megfestésétől, mert nem biztos benne, hogy ismerje eléggé életművét, s ki tudja-e tapogatni „élete egész erezetének

gócait, amelyekkel önmagának és irodalmunknak, jó ideig ütemét diktálta; s ami talán fontosabb ennél, hogy irodalmi döntőbírónak általánosan elismerték". Nem illeti meg ugyan a tanítvány jelzője Szentelekyvel kapcsolatban; írja, nem is volt rajongó híve sohasem, mégis tart tőle, hogy ha elvitathatatlan érdemei mellett tévedéseire is rámutat, Júdásnak bizonyul. Emberileg sem álltak valami szoros kapcsolatban; s a „kedves uram címzésnél” nem vitte többre nála, de hálaérzet tölti el iránta, mert Szenteleky írta be nevét „a vajdasági magyar írók listájára” valahol 1930 táján. Elsősorban tehát ez a hálaérzet, a feltétlen tisztelet hatja át az írást, emellett pedig a mindig másokért s a vajdasági magyar irodalomért fáradozó önzetlen vezér alakjának, írói és életpályájának tragikus vonásait hangsúlyozza. Nemcsak korai súlyos betegsége és halála, ennek biztos felismerése az orvos által adtragikus színezetet ennek az életnek, hanem a kétségtelen alkotói tehetség és kritikai ösztön elfojtása is magában „az irodalomszervezés magasabb parancsából”. Tragikus felhangja van annak a körülménynek is, hogy — mint Majtényi elmondja — már súlyos betegen feküdt egy budapesti szanatóriumban, amikor Havas Emil „belekötött” az *Akácok alatt* éppen megjelent első kötetének szerkesztői bevezető tanulmányába. Szenteleky tehát voltaképpen halálos betegen kényszerült kivédeni a számos pontjában igaztalan és méltatlan támadást, melynek a szóbeszéd szerint az volt a legfőbb indítéka, hogy Havasék — és éppen a PEN-klubtagok — kimaradtak az antológiából. Természetesen nem hagyja említetlenül azt a több helyen is idézett levélrészletet, amely Németh László látogatásáról számol be és az általa vitt Proust-kötetéről. Kétkedik benne, hogy elolvashatja-e mind a 14 kötetet, „mert ahhoz sok idő kell...”, neki pedig már nem sok volt hátra.

Ugyancsak tragikusnak érezzük Majtényi leírásában Szentelekynek a művek átírásával kapcsolatos tévedését, amit az író nyomban enyhíteni is igyekszik „téves munkamódszernek” vagy a mű „eredetiségét és befejezettségét” illető „felfogásbeli különbségnek” nevezve az eljárást. Tragikusnak, vagy fogalmazzunk mi is enyhébben, eleve elhibázottnak azért tekinthetjük ezt a szűszifoszi munkát, mert egyrészt hatalmas energiát von el Szenteleky írói és kritikus munkásságától, másrészt mert az eredmény megközelítőleg sincs arányban a ráfordított energiával. Nem a szokásos szerkesztői-lektori beavatkozásról van itt szó, magyarázza Majtényi, amikor „a felelősségben osztozó redaktor biztosabb a dologban, és a szerző érdekében egy-egy művészibb, adekvátabb szóval emeli ki egy mondatát értelmét... , hanem arról a »napszámosmunkáról«, amit a mű teljes átírása, teljes ástilizálása jelent — ez a kölcsönstílus aztán, ez a különös mankó úgy viszi a művet az újság-hasábokra és a könyvespolcokra, hogy láthatatlan társasviszonyt teremt”. Szentelekynek a fenti „tévedéséhez” fűzött megjegyzésben Majtényi egy későbbi korszak — nem kétséges, hogy melyik — hasonlóképp furcsa gyakorlatára utal, amelyet bizonyára sokkal közvetlenebbül tapasztalt, mint a Szenteleky-féle gyakorlatot, s e sorok olvastán lehetetlen a *Májusfa* és a *Forró föld* egyes írásaira, illetőleg az *Elő víz* átírásának legfőbb szempontjaira nem gondolni. Ime e sokatmondó megjegyzés: „Kezdeti irodalmak velejárója vagy erős ellenőrzés óraiban — mint aggodalmas jelenség — szintén felbukkan. Voltaképpen az irodalmi átszűrés egy formája, legtöbbször persze magának a szerzőnek talán elkeseredett vagy boldog beleegyezésével, hiszen az átírás végeredményben... megjelenést jelent”.

Szenteleky emberi, írói és irodalomszervező egyéniségének rajzából nem felejtí ki a szerénységet, sőt a túlzott szerénységet sem mind a maga, mind íróársai és az egész vajdasági irodalom értékelésében, aminek fő forrását a jellegzetesen kisebbségi léleekben látja. Mint ismeretes, Mladen Leskovac lefordította Szenteleky egyik versét és felajánlotta, hogy Ady, Kosztolányi és Babits egy-egy versével együtt közli a *Književni sever* című folyóiratban. Szenteleky a következő szavakkal hárítja el az ajánlatot: „De szerepelhetek én evvel a verssel a mai magyar líra néhány reprezentatív értéke között? Legfeljebb, ha lokális, vajdasági értékeket nem veszik figyelembe. Ezt azonban nemigen sze-

retném." Anélkül, hogy Majtényi elvetné a sulykot a még csak szerény, kezdeti eredményeket felmutató vajdasági magyar irodalom megítélésében, így kommentálja Szenteleky eljárását: „Olyan határozottan és erőlyesen húzotta meg egy irodalmi határvonalat (tekintet nélkül arra, hogy érték szempontjából feltétlenül igaza is volt), mintha a magyar irodalom bemutatása a vajdasági szerb közönségnek csak a nagyok és szentek felé lenne kívánatos. Csak a központi magyar irodalom lehet az, amely itt fordításban megszólalhat... ha fordításról van szó, csak a kisebbségre kötelező a fordítás... hogy az ő költőit is fordítsák? Hát azt maga sem hiszi el, hogy ez helyén van!” Majtényi szerint ez „mindennél jobban megvilágítja a kisebbségi lelket és magatartást a háború előtti polgári, nacionalista társadalomban”, s e felfogás ellenében nyomokban kifejt a maga nézetét is: „A közeledés éppen regionalista viszonylatban érdekes és izgalmas! Itt az együttélés földjén, Vajdaságban”.

E kötetek vizsgálata során nem téveszthetjük szem elől, hogy bár Majtényi olykor megkísérli rekonstruálni bennük az eseményekkel egyidejű nézeteit és állásfoglalásait, lényegében mégis az érett, teljesen kialakult író tekint vissza a két világháború közötti állapotokra a 60-as évekből, és nyilvánvaló, hogy a „kisebbségi lélek” megnyilvánulásait Szentelekynél a *Májusfa*, a *Forró föld*, a *Garabonciás* és a *Bige Jóska házassága* szerbhorvát fordításával maga mögött ismeri fel és minősíti. Ezt bizonyítja az az interjú is, amelyet megközelítőleg ugyanabban az időben adhatott* a Belgrádi Rádiónak, s amelyben magától értetődő természetességgel sürgeti irodalmunk integrálódását a jugoszláv kultúra egészébe, megfelelő fordítások révén. „Szóval, mi, akik a szocialista Jugoszláviában magyarul írunk és alkotunk — kezdi fejtegetését —, szeretnénk, ha ez az alkotó munkánk nem lenne periférikus és regionális... Ahhoz, hogy mi a periférikus és regionális helyzetünkben előre lépjünk, két dolog kell: elsősorban minőség és (ez legalább ilyen fokon fontos) megfelelő, jó, adekvát fordítás szerbhorvát nyelvre. Sőt szlovénra és macedonra is...” Hogy pedig a fordítás szükségességét megfelelő érvekkel is alátámassza és indokolja, kifejti nézeteit a szerbhorvát nyelvterület nagy nyilvánossága előtt a jugoszláviai magyar irodalomról, igyekezvén megmagyarázni ezt az „érdekes jelenséget”. Míután leszögezi, hogy nem különlegesség, hanem lényegében ugyanaz az irodalom, azaz szerves alkotórésze a jugoszláv népek irodalmának, nyomokban hozzászeli, hogy „nem formái értelemben, mert formálisan magyar irodalom ez”. Irodalmunk úgynevezett kettős kötődésének ismertetése során tovább részletezi, mit is ért „formális” és „lényegesen”. „Ez az irodalom kezdetétől (újabb kezdetét a forradalomtól számítjuk, bár a háború közt is voltak jelentős nyomai)... átélte a parolás korszakot, átélte a második írókongresszus nagy fordulópontját, és azóta is irányulásában, harcaiban pontosan ugyanazon a talajon élő embernek a másikkal való összefonódtsága jegyében alakul! Anélkül, hogy egy jotányit is feladott volna nagy kifejezőeszközéből, a nyelvből, haladó saját kultúrhagyományából, példáiból, szövegeiből, nagy költőiből... szóval, itt egy érdekes jelenséggel állunk szemben: a szocialista hazában kialakuló magyar irodalommal. Ez nem jelent szellemi elszabadulást a magyar kultúrától, denacionalizálást, hanem — éppen a humánus ki szélesedése jegyében — az új arcú, szocialista ember magabiztosságát saját földjén, saját talaján.” Könnyű volna természetesen jó másfél évtized távolából hézagokat keresni ebben a megfogalmazásban, tovább boncolgatni a „lényeges” és „formális” jelzők tartalmát és jelentését irodalmunk viszonylatában, de ennél fontosabbnak látszik arra figyelni, honnan, milyen messziről jutott el Majtényi a „szocialista ember magabiztosságáig”. Aligha kétfelédhetünk ugyanis abban, hogy a húszas-harmincas években maga sem látott messzebb e kérdésekben a vezérnél, s a polgári nacionalista társadalom kisebbségi tudata bizonyára őt is áthatotta, 1943-ban pedig még egy „regionális irodalmi árnyalat szűkségességét és létjogosultságát” bizonygatta.

* Az író hagyatékában levő magyar nyelvű fogalmazványon nincs dátum.

A két világháború között Majtényi nem állt kapcsolatban a Híddal, nem publikált a folyóiratban, s akár a Kalangya, akár a Napló írói köréhez tartozott (a későbbiek során egyidejűleg tartozhatott mindkettőhöz), a korszak irodalmának úgynevezett polgári csoportosulásában foglalt helyet. Minthogy pedig a saját emlékeit, visszaemlékezéseit tárja elének a szóban forgó kötetekben, természetesen azokról ír, akiket személyesen ismert, s valamilyen kapcsolatban volt velük. Nem is egy ízben hangsúlyozza ezt. „O, én még találkoztam velük. A régi nemzedékekkel” — írja az egyik fejezet elején, másutt pedig, akárcsak Tinódi, mintegy a szavahihetőségét bizonyítandó, ezt írja: „Mindig jelen voltam, a színhelyen voltam azok között, akikről most írok.” Természetes tehát, hogy a polgári irodalomról, annak alakjairól és eseményeiről ír. Már vállalkozásának, témaválasztásának megindoklása során szükségszerűen ki kellett fejtenie véleményét erről az irodalomról, s tisztázni kellett feltárásának általa követett irodalomtörténeti szempontjait is. Először is, a rá jellemző tapintattal, sőt óvatossággal vitába száll azzal a felszabadulás utáni irodalomtörténeti koncepcióval, amely feleslegesnek minősítette „az elmúlt évtizedek apolitikus, közömbös, l'art pour l'art-os, misztikus, sőt homályos célúan couler locale-os irodalmát”. Mielőtt tovább idéznénk e halk és csaknem rejtetten polemikus védelmét a két háború közti polgári irodalomnak, emlékeztetnünk kell a kötet (*Magunk nyomában*) megjelenési évére — 1961 —, arra, hogy Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* csak 1968-ban, az *Irodalmi hagyományaink* című antológiája pedig csak 1971-ben jelent meg. 1961-ben tehát Majtényi nem minden alap nélkül panaszolta, hogy „vajdasági irodalomtörténet nincs. Hiszen még azt sem tisztáztuk, mit is értünk alatta, melyek a gyökerei”. 1960-ban viszont megjelent Bori Imre szerkesztésében, válogatásában és bevezetőjével a *Vajdasági ég alatt* című versantológia, amelynek élén egy börtönvers áll, s bevezetőjében Bori Imre többek közt a következő mondatot is leírta: „Költészetünk igazi története, mint ahogy ennek a tájnak igazi története is, 1944-ben kezdődött.” Erre utalva, de anélkül, hogy az antológia címét és Bori Imre nevét leírná, kifogásolja, hogy némelyek egyszerűen „a felszabadulás évétől, 1944-től keltezük (ti. a jugoszláviai magyar irodalom kezdetét — J. G.), s a korábbi esztendőket csak előjátéknak tekintik”, majd így folytatja: „Volt itt egy felfogás egy antológia szerkesztésével kapcsolatban, hogy ez az irodalom is a második világháborúval kezdődött, és a népfelszabadító harc megindulásától kell számítani. Első gyökerei voltaképpen azok a börtönversek, melyeket elítélt kommunisták írtak, valamint azok az írások, amelyek a hadifogolytáborokban és a Petőfi-brigádban harcolók tollából erednek...” E koncepció szerint, állítja, felesleges felidézni Szentelekyt és egész korszakát, vagy ha igen, ez a felidézés a polgári irodalomra csak elmarasztaló lehet. Elismeri ugyan, hogy a „másik irodalom”, melyet más helyen „munkásirodalomnak” nevez, „világnézetben fölényes... Az egész történelmi fejlődés ezt az irodalmat igazolta, a forradalom győzelmével ez az irodalom győzött”, de egyúttal arra is figyelmeztet, hova vezet a „tisztára fekete-fehér alapon” kimondható egyoldalú ítélet. Ily módon „azt a látszatot kapjuk, hogy a két háború közt itt csak baloldali irodalom volt, csak baloldali írók voltak, és hogy itt csak ezeket — vagy a külföldről behozott haladó irodalmat és forradalmi könyveket olvasták a magyarok!* Holott hát volt, s talán túlsúlyban — polgári irodalom is”. Mielőtt tovább fejtegetné jelentőségét, előbb ismét a fenntartásokat hangsúlyozza — „Igaz, jelentősége nem volt olyan, mint azt a Szenteleky-csoport néha hitte... közönsége valószínűleg alig volt, alig olvasták ezt az irodalmat” —, hogy aztán kimondja legfőbb mellette szóló érvét: „mégis itthagytá elég mélyen a gyökereit, mégis hatott és beszélni kell róla.” Legfőbb erényének azt tekinti, hogy irodalmi humanizmust jelentett ezen a tájon, s ezek a jegyek még a

* Valószínűleg Latak Istvánnak a háború előtti Híd olvasómozgalmáról szóló cikkére utal.

„tévelygőknél” is megfigyelhetők. Ezután egy igen fontos irodalomtörténeti tényre mutat rá, nevezetesen arra, hogy a polgári irodalom és a „munkásirodalom” közötti határok nem is voltak olyan élesek, mint hinnénk, számos író mindkét csoportosulás orgániumában megjelent, ami különösen Szenteleky működési éveiben volt tapasztalható. Kimutatja, hogy még eszmei, irodalompolitikai területen is voltak közöttük érintkezési pontok. Közös jelszavuk volt például a „szerb—magyar kultúrközeledés”, bár nem egészen azonos indítékokból. Tisztában van vele, hogy a polgári íróknál általában valamiféle kötelező lojalitás megnyilvánulása volt ez, míg a hidasoknál a dolgozók testvériségének, osztályalapú egységének tudatos építését célozta. Mindezek után és alapján logikusan jut el irodalomtörténeti koncepciójának megfogalmazásáig: „A vajdasági magyar irodalmat kezdettől, az első világháborút követő évektől, amikor mint fogalom voltaképpen megszületett — a maga teljességében, összes áramlataival együtt kell tárgyalni.” Ismeretes, hogy Bori Imre említett irodalomtörténete és antológiája nyomán — hogy a *Hagyományaink* sorozat köteteit ne is említsük — ez a koncepció nemcsak megvalósult, hanem tovább is fejlődött, s előjátéknak immár korántsem a két háború közötti, hanem jóval korábbi és jóval hosszabb időszakot tekintünk.

Miközben tehát Majtényi életre kelti a két háború közti jugoszláviai magyar újságírás és irodalom érdekes, jellegzetes figuráit, elbeszéli fontosabb eseményeit és jelenségeit, belső „harcait és szélmalomharcait”, egyúttal — főbb vonásaiban maig érvényesen — definiálja a jugoszláviai magyar irodalmat is, sajátos helyzetéből adódó különleges jegyeit, helyét Jugoszlávia kultúrájának egészében, s megfogalmazza történeti megközelítésének általános szempontjait. Eközben az alanyibb hangvételű regényes életrajz, novellisztikus leírás és a tárgyilagosságra törő irodalomtörténet stílusát és módszerét váltogatja. Ha ő maga nem mondaná is, nyilvánvaló volna e könyvekből, hogy a legelső módszer és megközelítési mód, a regényes életrajz áll hozzá legközelebb, természetes hát, hogy az ilyen stílusú írásokban tudja a legolvasmányosabban és leghitelesebben is felidézni a kor levegőjét. Elég, ha a két Helikon — túlnyomórészt novellisztikus — rajzára emlékeztetünk, de említhetnénk az egyes találkozások és látogatások leírásából szinte észrevétlenül, mégis maradandó élményként kibontakozó arcképeket is. Hadd említsük utolsó példának dr. Kohlmann Dezső arcképét, amely talán a legszebb példája annak, hogyan tudja úgyszólván elhinteni novellisztikus szövegében a száraz irodalomtörténeti adatokat, anélkül, hogy stílusterés következne be. Pedig megtudjuk a tudós tanárról, hogy tanítványa volt Szenteleky Kornél, Milan Konjović, Mladen Leskovic és Debreceni József, hogy eljártak hozzá az előbbieket mellett Csuka Zoltán, Fenyves Ferenc, Laták István, Kende Ferenc, Radó Imre és Herceg János, korábban pedig Gozsdu Elek és Vértesi Károly is; hogy továbbá állandó cikkírója volt a *Naplónak*, tanulmányírója a *Kalangyának*; hogy háza egyik apró vára volt irodalmunknak, ahol könyvhegyek között alkotott a tudós író, „ebéd végeztével sietve ment az olvasókörbe vagy negyven évig”. Ahogy azonban Majtényi a Só utcát leírja, különösen télen, „amikor pillickelő hőszemek szőnyeget terítettek a kövezetre...”, az bármelyik kisvárosi tárgyú novellája környezet- és természetfestő részleteként megállná a helyét. Az ilyen írások még akkor is élvezetes és maradandó olvasmányélményt jelentenek, ha hősük nem is tartozik a jelentékeny egyéniségek közé, s rövidesen újra ki is esik az emlékezetünkéből. A környezet azonban, amelyben Majtényi élénk állította s a kor, amelybe visszakanyarodtunk hozzá az íróval, mélyen az emlékezetünkbe vésődik. Ezeket olvasva szinte sajnáljuk, hogy nem tartotta magát végig, következetesen ehhez a számára egyedül megfelelő stílushoz. Igaz, valamivel talán kevesebb tárgyi adatunk volna a korról, de annak levegője még erőteljesebben csapna ki e könyvek lapjairól.

Részlet a szerző Majtényi Mihályról szóló, a *Forum* kiadásában megjelent monográfiájából.